

Η παθογένεια της ελληνικής οικονομίας

Σύμφωνα με μια ιστορικά τεκμηριωμένη θεωρία, κάποιοι λαοί και κάποια έθνη που χαρακτηρίζονται σήμερα από οικονομική και κοινωνική ακμή ξεκίνησαν την ανοδική τους πορεία σε μια προηγούμενη ιστορική φάση, αντιδρώντας σε μια μεγάλη εθνική ταπείνωση ή οικονομική καταστροφή. Το συλλογικό τραύμα που βίωσαν, σε συνδυασμό με την αδήριτη ανάγκη να ανορθωθούν για να επιζήσουν, τους οδήγησε σε επιλογές που δρομολόγησαν τη μετέπειτα ευημερία τους.

Δυστυχώς, η θεωρία αυτή μόνο εν μέρει είναι σε θέση να ερμηνεύσει την πορεία της Ελλάδας, παρά το εξαιρετικά επώδυνο ιστορικά εθνικό μας «γίγνεσθαι». Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι επιβεβαιώνεται από τον θρίαμβο των Βαλκανικών πολέμων και την πρώτη φάση του βενιζελικού εκσυγχρονισμού που ακολούθησαν την ταπεινωτική ήττα του 1897, καθώς και από το έπος της αποκατάστασης των προσφύγων σε συνέχεια της καταστροφής του 1922. Θα ήταν, όμως, δύσκολο

Γράφουν οι

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΑΤΣΙΟΣ

Πρύτανης στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Α. ΙΩΑΝΝΟΥ

Οικονομολόγος

να υποστηρίξει κανείς ότι οι εμπειρίες που συσσωρεύτηκαν από την καταστροφική για τη χώρα μας «πολεμική δεκαετία» του 1940 αποτέλεσαν το εφαλτήριο μίας νέας κοινωνικοοικονομικής (αλλά και πνευματοηθικής) ανόρθωσης του έθνους.

Μεταπολεμικά, η ελληνική κοινωνία δεν βίωσε το αίσθημα της συλλογικής αυτοπεποίθησης και της κοινωνικής ακμής παρά στιγμιαία, και αυτό μόνο ως αυταπάτη. Η πορεία της οικονομίας της, ασχέτως της μεγέθυνσής της, παρέμεινε σταθερά επισφαλής, οι δε μεταπτώσεις και αναταράξεις της μεταβιβάζονταν πάντοτε στο κοινωνικοπολιτικό προ-

* Μια συντομότερη εκδοχή του παρόντος άρθρου δημοσιεύτηκε στο *Βήμα της Κυριακής*, 2 Ιουνίου 2013.

σκήνιο κατά –φαινομενικά– παράδοξο τρόπο: η δεκαετία του 1960, που ήταν μία δεκαετία ποσοτικής, τουλάχιστον, «απογείωσης», ήταν, ταυτοχρόνως, και μία δεκαετία απόλυτης πολιτικής αταξίας, ενώ αντίθετα η δεκαετία του 1980, που χαρακτηρίστηκε από οικονομική στασιμότητα, ήταν, εν τούτοις, και δεκαετία κοινωνικοπολιτικής νηνεμίας.

Η «ενσωμάτωση» και η «απομύζηση»

Γιατί, όμως, το 1949 δεν σηματοδότησε μία καινούργια εθνική αναγέννηση, όπως είχε συμβεί το 1897; Και γιατί η εκρηκτική μεγέθυνση της δεκαετίας του 1960 δεν συνοδεύθηκε από κοινωνικοπολιτική ειρήνη, ενώ αντίθετα η οικονομική στασιμότητα της δεκαετίας του 1980 συνυπήρξε με την ουσιαστική θεμελίωση του κοινοβουλευτισμού και την ομαλοποίηση των κοινωνικοπολιτικών ηθών; Πιστεύουμε ότι και στα δύο αυτά ερωτήματα η απάντηση βρίσκεται στον χαρακτήρα της πολεμικής σύγκρουσης με την οποία ολοκληρώθηκε η δεκαετία του 1940, χαρακτήρα ο οποίος καθόρισε και τη φύση του κοινωνικοοικονομικού συστήματος που δημιουργήθηκε στην αμέσως επόμενη περίοδο.

Σε αντίθεση με το 1897 (και, εν μέρει, με το 1922), το επικρατούν στοιχείο της «πολεμικής δεκαετίας» ήταν ο εμφύλιος χαρακτήρας της σύρραξης. Το μεταπολεμικό, δε, καθεστώς οικοδομήθηκε επάνω σε μία

δεσπόζουσα πολιτική παράμετρο που υπήρξε καθοριστική: πρόκειται για την αδυναμία, ή την απροθυμία, των νικητών να επιχειρήσουν την ένταξη και των ηττημένων στη νέα κοινωνία που αναλώθηκαν να δημιουργήσουν. Κάτι τέτοιο, εκτός από τις πολιτικές της «συμφιλίωσης» και της «λήθης», θα απαιτούσε και την προώθηση μιας οικονομίας στηριγμένης στις «απρόσωπες» δυνάμεις της αγοράς, ή, τουλάχιστον, μιας οικονομίας στην οποία ο κρατικός τομέας θα παρέμβαινε κατά «ουδέτερο» τεχνοκρατικό τρόπο, προκειμένου να ενισχύσει την επιδιωκόμενη ανάπτυξη. Αντί τούτου, όμως, οικοδομήθηκε μια ελεγχόμενη οικονομία ασφυκτικών ελέγχων και περιορισμών σε ορισμένους τομείς και πλήρους ασυδοσίας σε άλλους, της οποίας κεντρικός σκοπός ήταν να κατοχυρώσουν οι νικητές του εμφυλίου, σε επίπεδο φυσικών προσώπων πλέον, την οικονομική και κοινωνική τους πρωτοκαθεδρία, εκτός από την πολιτική που ήδη είχαν.

Η σύγχρονη κοινωνικοοικονομική θεωρία μας παρέχει τους όρους για να κατανοήσουμε καλύτερα την ιστορική αυτή «παρέκβαση» του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Μια οικονομία της οποίας η πρόοδος θα διένειμε τους καρπούς της κατά τρόπο δίκαιο και, εν πάση περιπτώσει, κοινωνικά αποδεκτό, σε όλα τα στρώματα του πληθυσμού και η οποία, συνεπώς, θα διακρινόταν από μακροχρόνια αναπτυξιακή σταθερότητα, θα μπορούσε να χαρακτηρι-

στεί ως μια οικονομία στηριζόμενη σε μία αναπτυξιακή διαδικασία «ενσωμάτωσης» (inclusive). Μόνο που, όσον αφορά την Ελλάδα της περιόδου 1949-1974, ο όρος αυτός είναι απολύτως ακατάλληλος, διότι επρόκειτο, σαφώς, για μια κοινωνία της οποίας οι οικονομικές λειτουργίες στηρίζονταν στον αποκλεισμό μεγάλων στρωμάτων του πληθυσμού (εργατική τάξη, άνεργοι, αγρότες) από τα ουσιαστικά οφέλη της μεγέθυνσης, οφέλη, τα οποία, μέσω του κρατικού ελέγχου των οικονομικών λειτουργιών και μέσω των πολιτικών περιορισμών, διοχετεύονταν προς τις κοινωνικές ομάδες των προνομιούχων, δηλαδή των «εθνικοφρόνων» νικητών του εμφυλίου. Σε αντίθεση με τον βασικό κανόνα της κεφαλαιοκρατικής αγοράς, οι δημιουργοί του οικονομικού πλεονάσματος δεν μπορούσαν να καρπωθούν το μερίδιο που τους αναλογούσε, αφού αυτό αποτελούσε το έπαθλο των νικητών του πολιτικού ανταγωνισμού. Σε αυτή την περίπτωση, η οποία είναι η ακριβώς αντίθετη της προηγούμενης, δηλαδή της στηριγμένης σε μια ανάπτυξη «ενσωματωτικού» τύπου (inclusive), η θεωρία μιλάει για ένα άλλο είδος κοινωνίας: την «απομυζητική» (extractive).

Το παράδοξο της δεκαετίας του 1960, όπου η ποσοτική μεγέθυνση συνυπήρχε με την κοινωνικοπολιτική αναταραχή, εξηγείται από αυτόν τον «απομυζητικό» χαρακτήρα των κοινωνικοοικονομικών λειτουργιών. Η πλειοψηφική ομάδα του πληθυσμού

παρέμενε στο περιθώριο, ενώ το δημιουργούμενο πλεόνασμα έρρεε προς τα προνομιούχα στρώματα: τους δημόσιους υπάλληλους, τους φορείς των «κλειστών επαγγελμάτων» (τα οποία είχαν πολλαπλασιαστεί στη δεκαετία του 1950 για να ανταμείψουν με εξασφαλισμένα εισοδήματα τους «εθνικόφρονες») και την «επιχειρηματική» τάξη, που, στην πλειοψηφία της, είχε αναδειχθεί ως τέτοια όχι από τις «απρόσωπες» δυνάμεις της αγοράς αλλά από τον συνδυασμό ενός πλέγματος «αναπτυξιακών» πολιτικών (προστατευτισμός, επιδοτήσεις), κρατικών ελέγχων και πολιτικών επιλογών.

Η δυσπλασία της μεταπολίτευσης

Η έλευση της μεταπολίτευσης, που έβαλε τέλος στο μετεμφυλιακό κράτος, ενεργοποίησε μία διαδικασία μείζονος κοινωνικού μετασχηματισμού, η οποία επιταχύνθηκε ακόμη περισσότερο μετά το 1981, τόσο λόγω της πολιτικής αλλαγής, όσο και λόγω της εισόδου στην ΕΟΚ. Όλο και μεγαλύτερες κοινωνικές ομάδες και επαγγελματικές κατηγορίες άρχισαν να αποκτούν πρόσβαση στα κοινωνικοοικονομικά προνόμια που μέχρι το 1974 αφορούσαν ένα καλά οριοθετημένο τμήμα του πληθυσμού. Η επαγγελματική ένταξη στο ευρύτερο Δημόσιο έγινε πιο εύκολη, και οι αριθμοί των εκεί απασχολούμενων αυξήθηκαν, η γεωργία σταδιακά μετατράπηκε και αυτή σε ένα εξάρτη-

μα του ελληνικού και του ευρωπαϊκού Δημοσίου μέσω της ΚΑΠ, ενώ η σχεδόν πτωχευμένη, από το 1973, ελληνική βιομηχανία, με πρωτοπόρες τις «προβληματικές» επιχειρήσεις, προσδέθηκε και αυτή ακόμη περισσότερο στο άρμα του ελληνικού κράτους, το οποίο μερίμνησε για να αποσυνδεθούν οι αμοιβές από την παραγωγικότητα, ώστε και οι εργαζόμενοι σε αυτές τις επιχειρήσεις να μερισθούν από τις διανεμόμενες προσόδους. Το νέο υβρίδιο κοινωνίας που προέκυψε σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί πλέον ως μια «απομυζητική» κοινωνία της ακραίας εκμετάλλευσης και της περιθωριοποίησης της μεγάλης πλειοψηφίας του λαού. Αυτό άλλωστε εξηγεί και την πολιτειακή και πολιτική σταθερότητα της περιόδου: όσο πιο συχνές (με μορφή ιεροτελεστίας πολλές φορές) γίνονταν οι «αγωνιστικές κινητοποιήσεις», τόσο περισσότερο εντάσσονταν στο σύστημα ως λειτουργικό του στοιχείο και συνεισέφεραν στην ενδυνάμωσή του. Αυτό, επίσης, εξηγεί και το παράδοξο, σε μια χώρα που η εκλογική δύναμη της Αριστεράς δεν ξεπερνούσε το 10%, να υπάρχει απόλυτη κυριαρχία (της κρατιστικής εκδοχής) της αριστερής ιδεολογίας την οποία στην πραγματικότητα, ασχέτως προμετωπίδων, διακονούσαν πλέον όλες οι δυνάμεις του πολιτικού φάσματος, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων της πάλαι ποτέ «εθνοκροσύνης» του μετεμφυλιακού κράτους.

Βέβαια, το όλο σχήμα περιείχε μία

σοβαρή αντίφαση όσον αφορά τη λειτουργία του. Ένας παρασιτικός οργανισμός χρειάζεται έναν υγιή και μεγαλύτερο σε μέγεθος άλλον οργανισμό, από την απομύζηση του οποίου θα διατηρείται στη ζωή. Δεν είναι δυνατόν να τρέφεται από τον ίδιο του τον εαυτό. Στη μετεμφυλιακή «απομυζητική» οικονομία, μία κοινωνική πλειοψηφία δημιουργούσε το πλεόνασμα που υπό τη μορφή προσόδου διοχετευόταν στην, ελεγχόμενου μεγέθους, ομάδα των κυρίαρχων στρωμάτων. Στη μεταπολιτευτική Ελλάδα, όμως, το δικαίωμα στην πρόσοδο, ασχέτως παραγωγικής συνεισφοράς, κατέστη σχεδόν πάνδημο. Αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία ενός κοινωνικοοικονομικού υβριδίου με όλα τα χαρακτηριστικά της τερατογένεσης. Ευημερία για το σύνολο του πληθυσμού, σε σταθερή βάση, είναι δυνατόν να προέλθει μόνο από μία «ενσωματωτική» μορφή οικονομικής ανάπτυξης, δηλαδή από μία οικονομία στην οποία οι αγορές λειτουργούν αποτελεσματικά είτε αυτοτελώς είτε με τη ρυθμιστική κρατική παρέμβαση, και η οποία βρίσκεται υπό τη σκέπη ενός Κράτους Δικαίου, που φροντίζει για την κοινωνική συνοχή μέσω της λελογισμένης αναδιανομής του παραγόμενου πλούτου, η οποία συμπεριλαμβάνει και την παροχή δημόσιων αγαθών. Στην περίπτωση της Ελλάδας, όμως, είχαμε την περίπτωση μιας μη παραγωγικής οικονομίας «κλειστών επαγγελματιών», «εισφορών υπέρ τρίτων», «κεκτημένων δικαιωμάτων» και άλ-

λων χαρακτηριστικών που ουσιαστικά παρέπεμπαν –και παραπέμπουν– σε μια προνεωτερική μορφή «απομυζητικής» κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης. Μόνο που τα προνόμια που σε άλλες εποχές είχαν δημιουργηθεί για να ευνοήσουν την εκμετάλλευση των πολλών παραγωγών από τους λίγους παρασιτούντες, τώρα είχαν καταστεί «λαϊκές κατακτήσεις» προς όφελος των πάντων.

Ένα άλλο στοιχείο που ήρθε να περιπλέξει ακόμη περισσότερο τα πράγματα ήταν η δυσκολία της ελληνικής οικονομίας –που στα μέσα της δεκαετίας του 1970 είχε φθάσει σε ένα μεσαίο επίπεδο ανάπτυξης– να περάσει σε ένα ανώτερο εισοδηματικά και ποιοτικά αναπτυξιακό στάδιο. Η μεγέθυνση του πρώτου μισού της δεκαετίας του 1950 δεν ήταν, στην πραγματικότητα, παρά μια διαδικασία ανάκτησης του προπολεμικού παραγωγικού επιπέδου. Η επόμενη εικοσαετία χαρακτηρίστηκε από την εισαγωγή και αξιοποίηση απλής σχετικά βιομηχανικής τεχνολογίας (της «δεύτερης βιομηχανικής επανάστασης», που στην ανεπτυγμένη Δύση έλαβε χώρα το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα) σε συνδυασμό με τα φτηνά εργατικά χέρια και την κρατική προστασία. Μετά από αυτό, όμως, η ελληνική οικονομία βρέθηκε μπροστά στην πρόκληση που η οικονομική θεωρία αποκαλεί «παγίδα του μεσαίου εισοδήματος». Μια παγίδα, δηλαδή, την οποία είναι δυνατόν να αποφύγουν και να συνεχίσουν να αναπτύσσονται δυναμικά μόνο όσες

οικονομίες έχουν πλέον αποκτήσει «ενδογενή» δυναμική: δηλαδή, ισχυρή και ρωμαλέα επιχειρηματικότητα την οποία προάγει ένα Κράτος Δικαίου με λειτουργικούς θεσμούς και όχι η κρατική παρέμβαση και αυθαιρεσία, καθώς και επιστημονική και τεχνολογική ωριμότητα που επιτρέπει τη δημιουργία νέων καινοτόμων προϊόντων αλλά και διαδικασιών παραγωγής που αντέχουν και κατισχύουν του διεθνούς ανταγωνισμού. Κάτι παρόμοιο φυσικά στην Ελλάδα δεν υπήρχε, διότι η επιχειρηματικότητά της ήταν σχεδόν προσωποπαγής και πολιτικά εξαρτημένη σε όλη τη μετεμφυλιακή περίοδο, ενώ ο προσανατολισμός της «αναπτυξιακής πολιτικής» της περιόδου κάθε άλλο παρά ευνοούσε την καινοτομία και την αναζήτηση διεξόδων στη διεθνή αγορά.

Ως εκ τούτου, το παράδοξο ελληνικό κοινωνικοοικονομικό μόρφωμα της μεταπολίτευσης θα έπρεπε να αναζητήσει κάπου αλλού την τροφодοσία του με το καταναλωτικό πλεόνασμα που είχε ανάγκη για να συντηρήσει τις «δυσλειτουργικές» σχέσεις που είχε διαμορφώσει. Η ισχυρή παραγωγική βάση που είχε απομείνει, παρά την υπερεκμετάλλευσή της, δεν αρκούσε για να το συντηρήσει. Σειρά συγκυριών, όμως, και τύχη αγαθή συνέπραξαν ώστε το δυσλειτουργικό μόρφωμα να συντηρηθεί στη ζωή για περισσότερο από τρεις δεκαετίες. Στην περίοδο 1975-1981 η χώρα εξάντλησε όλα τα πρόσκαιρα πλεονεκτήματα που μπορούσαν να αντληθούν από την ύπαρξη κεντρι-

κής εκδοτικής τράπεζας. Στη δεκαετία του 1980 ήταν η σειρά του εκτεταμένου δανεισμού και, λίγο αργότερα, των κοινοτικών ενισχύσεων. Όταν στη δεκαετία του 1990 τα περιθώρια έδειχναν να εξαντλούνται νέος απρόσμενος παράγοντας ήρθε να δώσει και άλλη παράταση ζωής: οι μετανάστες από τις ανατολικές χώρες, με εργατική δύναμη που, τιμολογούμενη, στη δεκαετία αυτή, πολύ κάτω από την παραγωγικότητα, προσέφερε όγκους οικονομικού πλεονάσματος, το οποίο όχι μόνο επέτρεψε την αντιμετώπιση των προβλημάτων αλλά επίσης έδωσε τη δυνατότητα στην Ελλάδα να εμφανισθεί ως μία ισορροπημένη οικονομία, με ισχυρή ανάπτυξη και ταυτόχρονα επιβραδυνόμενο πληθωρισμό, η οποία εδικαιούτο να καταστεί μέλος και της ΟΝΕ. Στην πρώτη δεκαετία του αιώνα μας, βεβαίως, η ευλογία ήρθε με τη μορφή του πάμφθηνου δανεισμού λόγω της συμμετοχής στην ΟΝΕ. Μέχρι το 2009.

Εδώ θα πρέπει να υπάρξει και μία αναφορά στην «ευρωπαϊκή ένταξη». Είναι γνωστό ότι στην πρώτη σχετική κρούση, το 1976, οι Ευρωπαίοι συνέταιροι επεσήμαναν ότι η Ελλάδα δεν ήταν ακόμη έτοιμη για την ένταξη. Προφανώς θα έπρεπε πρώτα να εκσυγχρονισθεί, με τις δικές της δυνάμεις, ώστε να είναι στη συνέχεια ικανή να συμμετάσχει ισότιμα και χωρίς κινδύνους στην ευρωπαϊκή κοινωνία. Η πολιτική εξουσία της εποχής, όμως, που ας σημειωθεί ήταν η ίδια σε πολύ μεγάλο βαθμό

υπεύθυνη για τη δημιουργία των οπισθοδρομικών και αντιπαραγωγικών δομών της «απομυζητικής» μετεμφυλιακής κοινωνίας, αποστρέφοντας το βλέμα με βδελυγμία από κάθε προσπάθεια εκσυγχρονισμού, επέμεινε για την ένταξη του αρχαϊκού και δυσλειτουργικού ελληνικού κοινωνικού μορφώματος στην ΕΟΚ. Σκέφτεται κανείς, βέβαια, ότι τα πράγματα θα ήταν δυνατόν να πάρουν άλλο δρόμο: η Ελλάδα να εκσυγχρονισθεί κατά το δυνατόν και να εισέλθει στην Ε.Ε. με πολύ καλύτερους όρους μαζί με την Ισπανία και την Πορτογαλία ή, ίσως ακόμη αργότερα, μαζί με τις σκανδιναβικές χώρες. Όμως τότε, όπως άλλωστε και στην περίπτωση της ΟΝΕ δύο δεκαετίες αργότερα, επικράτησε η εύκολη λύση: η πολιτική δημαγωγία και η ηθική ανευθυνότητα της παραπομπής των προβλημάτων προς επίλυση στην, υποτίθεται, πανίσχυρη Εσπερία υπερίσχυσαν έναντι της υπευθυνότητας και του χρέους να προταχθούν τολμηρές, και όχι αναγκαστικά επώδυνες, μεταρρυθμίσεις εκ των έσω.

Οι υπαρξιακές παθογένειες της ελληνικής οικονομίας που πρέπει να διορθωθούν

Σήμερα η ελληνική κοινωνία, ως συνέπεια του γεγονότος ότι στη μεταπολιτευτική περίοδο επεξέτεινε τα δικαιώματα των κάποτε μετεμφυλιακών προνομιούχων σε όλον τον λαό, χωρίς όμως να γενικεύσει σε ανάλογο βαθμό και τις υποχρεώσεις, παρουσιάζει μια εικόνα που θα μπορούσε να

συγκριθεί με μία πολύ παράξενη εταιρεία. Δηλαδή μία εταιρεία στην οποία όλοι οι εργαζόμενοι έγιναν μέτοχοι και μέλη του ΔΣ και κανένας πλέον δεν εργάζεται, αλλά όλοι προσδοκούν να λάβουν υψηλότατα μερίσματα. Όπως, όμως, μια τέτοια παράξενη εταιρεία θα οδηγούνταν αναπόφευκτα στην πτώχευση, το ίδιο συνέβη και στην ελληνική οικονομία το 2009. Η σημερινή διαρθρωτική της κατάρρευση, που απειλεί συνολικά το κοινωνικό οικοδόμημα, οφείλεται τόσο στο ότι οικοδομήθηκε στη μετεμφυλιακή περίοδο με «λανθασμένο», δηλαδή αντιδημοκρατικό τρόπο, όσο και στο ότι «εκδημοκρατίστηκε» στη μεταπολίτευση με ακόμη χειρότερο. Θα μπορούσε όμως, παρ' όλ' αυτά, η εξελισσόμενη κοινωνικοοικονομική καταστροφή να αφυπνίσει την ελληνική κοινωνία από τον «δογματικό της ληθαργό» και, σαν ένα νέο 1897, να αποτελέσει εφελτήριο για μία εθνική αναγέννηση; Πιστεύουμε πως ναι. Αυτό όμως απαιτεί μια πανεθνική προσπάθεια, η οποία προϋποθέτει αλλαγή πορείας σε όλα τα μέτωπα. Όσον αφορά την οικονομία, πάντως, αυτό θα συνεπαγόταν τη μεταστροφή των μέχρι σήμερα ακολουθούμενων οικονομικών πολιτικών οι οποίες εκπορεύονται από τρεις ολοκληρωτικά λανθασμένες «υπαρξιακού» χαρακτηριστήρα αντιλήψεις που πρυτάνευσαν επί 60 έτη, αλλά τώρα πρέπει να εξλειφθούν.

Πρώτη λανθασμένη αντίληψη ήταν πως εκείνο που θα έπρεπε να προστατευθεί δεν ήταν ο μεμονωμέ-

νος πολίτης, ως δυναμική παραγωγική μονάδα, αλλά η συγκεκριμένη θέση απασχόλησης που κάλυπτε, ακόμη και αν ήταν μη ανταγωνιστική και μη αποδοτική. Αντί το σύστημα να μεριμνά ώστε να εφοδιάζει τον πολίτη με δεξιότητες και γνώσεις για την καλύτερη αξιοποίηση των δυνατοτήτων του σε μία συνεχώς εξελισσόμενη διεθνή αγορά, μέρος της οποίας είναι και η ελληνική, μεριμνούσε, αντίθετα, για τη διασφάλιση της «διάβιου» απασχόλησής του ασχέτως παραγωγικής συμβολής. Στη μετεμφυλιακή περίοδο και στη δικτατορία αυτό πήρε, κυρίως, τη μορφή της θεσμοθέτησης των δεκάδων «κλειστών επαγγελματών», τα οποία παραμένουν μέχρι σήμερα. Αυτά, μαζί με τις περιζήτητες θέσεις στο Δημόσιο, ήταν η «ανταμοιβή» των εθνοκρόνων για την πίστη τους στο σύστημα. Στη μεταπολιτευτική περίοδο πήρε τη μορφή της «δημοκρατικής κατάκτησης» της μαζικής εισόδου «εργαζομένων» στο ευρύτερο Δημόσιο. Όμως, ένας εργαζόμενος που, έχοντας εξασφαλισμένη διάβιου απασχόληση και εισοδήματα, δεν υποχρεούται από τις συνθήκες να προσαρμόσει τις γνώσεις, τις δεξιότητές του και τη δραστηριότητά του στις εξελισσόμενες ανάγκες της πραγματικότητας, δεν είναι σε θέση να συνεισφέρει θετικά στην οικονομική προσπάθεια της χώρας.

Δεύτερη λανθασμένη αντίληψη, συνέπεια και της πρώτης, ήταν ότι η οικονομική πολιτική όφειλε να αφιερώσει τις δυνάμεις της όχι στο να

υποστηρίζει τα δικαιώματα των πολιτών ως καταναλωτών για τις προσφερόμενες δημόσιες και ιδιωτικές υπηρεσίες και προϊόντα, αλλά στο να διασφαλίσει τα συμφέροντα των «παραγωγών» τους (του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα). Στη μετεμφυλιακή περίοδο αυτό δεν εκπορευόταν μόνο από την ανάγκη να προστατευθούν οι καθεστωτικοί που είχαν χρισθεί από την πολιτική εξουσία ως «παραγωγοί», αλλά και από την αντίληψη ότι το δικαίωμα στην επιλογή αποτελούσε έναν, δυνάμει, ανατρεπτικό παράγοντα. Όμως, η εμπειρία του 20ού αιώνα έδειξε ότι οι οικονομίες που αναπτύσσονται και επιβιώνουν είναι εκείνες στις οποίες οι παραγωγοί προσαρμόζονται στις ανάγκες των καταναλωτών και όχι το αντίστροφο. Διαφορετικά, η Σοβιετική Ένωση δεν θα είχε καταρρευσει.

Τρίτη λανθασμένη αντίληψη, συνέπεια και αυτή των δύο προηγούμενων, ήταν η πεποίθηση –δοθέντος πως δεν επιτρεπόταν στους μηχανισμούς του ανταγωνισμού και της αγοράς να διαμορφώσουν τον παραγωγικό ιστό της χώρας, προσδίδοντάς του δυναμισμό– ότι θα μπορούσε να ήταν ισοδύναμου αποτελέσματος μια πολιτική με την οποία θα υποστηρίζονταν η παραγωγή και οι «επιχειρηματίες» εμμέσως, με «κατάλληλη διευθέτηση» της ζήτησης. Αυτό στη μετεμφυλιακή και χουντική περίοδο έγινε, κυρίως, με τον πολλαπλό προστατευτισμό, ο οποίος ίσως και να κατέστησε την Ελλάδα παγκό-

σμια πρωταθλήτρια στο νοσηρό φαινόμενο που η οικονομική θεωρία ονομάζει «κατάχρηση προστατευτισμού». Στη μεταπολιτευτική περίοδο έγινε με τον εκτεταμένο δανεισμό και με τη διαχείριση των κοινοτικών κονδυλίων μέσω του κομματικού κράτους. Αποτέλεσμα, βέβαια, των συγκεκριμένων καταστρεπτικών πολιτικών είναι ότι η χώρα, πλέον, απειλείται με συνολική κατάρρευση, διότι δεν διαθέτει παραγωγική βάση.

Τίποτε από όσα μας βασανίζουν σήμερα δεν είναι ασυσχέτιστο με τα τρία αυτά μακροχρόνια σφάλματα οικονομικής πολιτικής. Ένα κράτος που φιλοδοξεί να καθορίζει τα πάντα, όπως την ελάχιστη απόσταση μεταξύ δύο κομμωτηρίων, είναι φυσικό αντί για προστάτης και αρωγός της ανάπτυξης να καθίσταται σταδιακά γραφειοκρατικό τέρας που την στραγγαλίζει, χωρίς παράλληλα να έχει χρόνο ή δυνατότητα να συντάξει εθνικό κτηματολόγιο ή να εισαγάγει διπλογραφικό λογιστικό σύστημα στα νοσοκομεία. Ένα Δημόσιο από το οποίο περνά το μεγαλύτερο μέρος των εισοδημάτων της κοινωνίας είναι φυσικό να λειτουργεί ως εκτροφείο διαφθοράς και φαυλοκρατίας. Αντιστοίχως, ένας πολίτης που σε όλη του τη ζωή έμαθε να θεωρεί το εισόδημα κυρίως ως πρόσοδο από το κράτος και όχι ως αμοιβή της προσπάθειάς του είναι φυσικό να προσαρμόζει αναλόγως τις πολιτικές επιλογές και την κοινωνική πράξη του. Έτσι, όμως, όταν παίρνουν φωτιά το χωράφι και το σπίτι του, αντί

να προσπαθήσει να τη σβήσει ο ίδιος, περιμένει το πυροσβεστικό αεροπλάνο –και αν αυτό αργήσει καταριέται τον πυροσβέστη, την κυβέρνηση, τους ξένους, τον «άλλον».

Στην οικονομία οι άνθρωποι ενεργούν αντιδρώντας σε κίνητρα και ευκαιρίες, η μακροχρόνια επανάληψη των οποίων εμπεδώνει νοοτροπίες, συμπεριφορές και στερεότυπες κοινωνικές πρακτικές. Τα κίνητρα και οι ευκαιρίες που προσέφερε η ελληνική οικονομική πολιτική της περιόδου 1949-2009 διαμόρφωσαν μια μεταπρατική οικονομία και μια φοβική, έναντι της παραγωγής, κοινωνία με κύριο χαρακτηριστικό την αβυσσαλέα διάσταση μεταξύ πραγματικών δυνατοτήτων από τη μια και (καταναλωτικών) φιλοδοξιών και απαιτήσεων από την άλλη. Συνεπώς, «προτάσεις» οικονομικής πολιτικής που αναπαράγουν τα θεμελιώδη σφάλματα της προηγούμενης ιστορικής εμπειρίας μόνο ακόμη μεγαλύτερες καταστροφές είναι δυνατόν να επιφέρουν. Δυνατότητα διεξόδου προσφέρεται αποκλειστικά από οικονομικές πολιτικές στον αντίποδα των σφαλμάτων της μεταπολεμικής περιόδου, ήτοι:

Δεν υπάρχουν διά βίου εξασφαλισμένες απασχολήσεις. Το κράτος πρέπει να συνδράμει τον οικονομικά ενεργό πολίτη να ακολουθεί τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας. Όχι να επιχειρεί να του προσφέρει σταθερό εισόδημα και απασχόληση για το

υπόλοιπο της ζωής του ασχέτως παραγωγικότητας και συνεισφοράς στην οικονομία. Αυτό καταλήγει να είναι καταστροφικό για τον ίδιο τον πολίτη και αυτοκτονικό για την κοινωνία.

Ο πολίτης-καταναλωτής (προϊόντων αλλά και υπηρεσιών, ιδιωτικών αλλά και δημοσίων) δικαιούται προτεραιότητα έναντι του οιονεί «παραγωγού». Η κοινωνία δεν μπορεί να ενδιαφέρεται πρωτίστως για το ποσοστό κέρδους του φαρμακοποιού ή για την εντοπιότητα του δασκάλου. Κύριο μέλημά της πρέπει να είναι η υγεία και η μόρφωση των πολιτών της. Ο παραγωγός πρέπει να ικανοποιεί τον «καταναλωτή» και όχι το αντίθετο.

Η ουσιαστική ανάπτυξη, ειδικά μάλιστα σε μία «μικρή ανοικτή οικονομία» όπως η ελληνική, δεν θα έρθει ποτέ από πολιτικές «διαχείρισης της ζήτησης». Η μόνη πραγματική ζήτηση είναι εκείνη της παγκόσμιας αγοράς, της οποίας μέρος είναι και η ελληνική. Οι ψευδεπίγραφες πολιτικές «τόνωσης της ζήτησης» είναι αντιαναπτυξιακές, γιατί σπαταλούν πολύτιμους πόρους κατευθύνοντάς τους σε αδιέξοδες ή και επιλήψιμες χρήσεις. Η «ενσωματωτική» ανάπτυξη, που αυξάνει την ευημερία και τη διαχείρι σε όλα τα στρώματα του πληθυσμού, μπορεί να στηριχθεί μόνο όταν ο πολίτης υφίσταται δίκαια τις συνέπειες αλλά και απολαμβάνει τους καρπούς των επιλογών και των πράξεών του.